

- **"לבית התקיעה להכריז" ו"שופר קשור לעמוד"**

מאת הרב ישראל נאה שליט"א

"אומר החזן, תקיעה בבית הוועד" ?^א

א. יש לצטט גם את הסיפא מ'מנורת המאור': "אלא במקדש בלבד. או במקום שיש בו בית דין הגדול". ומה שהובא: "החזן אומר" ולא "הש"ץ אומר", ראה להלן.

מקורו של 'מנורת המאור'?

- "בית הוועד" הוא "בית המקדש" -

ז"ל ה'אבודרהם': "תנן התם (ר"ה פ"ד מ"א): 'יו"ט של ר"ה שחל להיות בשבת, במקדש היו תוקעין וכו' התקין ריב"ז שיהיו תוקעין בכל מקום שיש שם בית דין' כו'. וכתב הרא"ש (שם): 'אמרו עליו על הרי"ף, שהיה תוקע בר"ה שחל להיות בשבת. וכן משמע בהלכותיו, דהביא מימרא דר"ה (ר"ה ל): 'ועם בי"ד. מאי ועם בי"ד? בפני בי"ד, לאפוקי שלא בפני בי"ד דלא'. ואין דרכו [של הרי"ף] להביא אלא דבר הנוהג בזמן הזה' וכו'. ונהגו עתה, כי ה'סגן של שליח צבור', אומר בקול רם על סדר הברכות, למלכיות ולזכרונות ולשופרות: 'תקיעה בבית הוועד! כלומר, תקיעה היה לנו לתקוע, אם היינו רשאים. ו'בית הוועד', הוא 'בית המקדש'".¹

ג. נוסף, כי הראשונים מבארים, כי הצורך ב'בית דין' נועד מפני הגזירה של "שמא יעבירונו" וכו', ואילו בבי"ד מזהירים את העם שלא להעביר את השופר ברשות הרבים. (רמב"ם פיה"מ' (סוכה ד, ג)).

עדויות נוספות על תקיעת הרי"ף

ד. ב'ספר החינוך' (מצוה תה) כתב בסו"ד: "ואני שמעתי, שהרב רבי יצחק אלפסי ז"ל, היה תוקע שופר בבישיבתו בשבת. ואתה בני, אם תזכה תבחר לך הטוב בעיניך!" כ"כ גם 'רבינו ירוחם' (ח"ב נתי"ו): "אמרו על הרי"ף, שהיה תוקע בר"ה שחל להיות בשבת. ולא נהגו תלמידיו אחריו כן!!"

א. מאמרי זה נכתב לפני כחודש, עוד לפני פרסום תגובות הקוראים ב'עלים לתרופה' בערב חנוכה זה.

1. ראה להלן בפירוט. ועיי' ב'שכנה יג' (או"ח סי' תקפח, ד), דמש"כ ד"בית הועד" הוא **"בהמ"ק"**, היינו, בנידון דידן.

תקיעות בדמשק בר"ה שחל להיות בשבת

ה. ב'ספר המנוחה' (לרבינו מנחם בר"י מנרבונא, הל' שופר), מביא עדות נוספת כמו הרי"ף המוזכר בס' 'העזר' (לרבינו מאיר מטרנקטאליש²): "שראה חכם שבא מדמשק, שראה שהיו תוקעין ביו"ט של ר"ה בשבת".

מי הוא המכריז ה'חזן' או 'סגן הש"ץ'?

ו. ב'מנורת המאור' וב'ספר המוסר' (הני"ל) העתיקו: "אומר החזן תקיעה". לעומת זאת, ה'אבודרהם' כותב "הסגן של ש"ץ אומר בקול רם"³. השאלה היא: האם "חזן" ו"ש"ץ" חד הוא, או תרי ניהו? וה"סגן" הוא אדם שלישי?

תשובה: יש בזה דעות שונות והתשובה מורכבת, ולא כאן המקום להרחיב, נצטט לדוגמא רק כמה מקורות.⁴

[1]. התוס' (ברכות לד.) כתבו: "אבל לקרות 'כהנים' לדוכן, אומר ר"ת, שאין שליח ציבור יכול לקוראם, דחשיב הפסקה לתפילה אם קוראם, אלא אחד מבני הקהל קוראם. והא דאמרינן (סוטה לח.) לשנים קורא - 'כהנים' וכו'. לאו אשליח צבור קאי, אלא אחזן, כדתניא ב'ספרי' (פר' נשא) 'אמור להם' (במדבר ו, כג) – מלמד, שהחזן אומר להם - אמרו. ו'חזן' לאו היינו 'שליח צבור', ד'חזן' היינו המתעסק בצרכי צבור" וכו'.

[2]. ה'מחזור ויטרי' (סי' קל) כותב: "והחזן קורא 'כהנים' ולא שליח ציבור, שלא להפסיק בתפילתו, דבכולהו הילכתא 'אומר שליח ציבור', ולשם 'אומר חזן'. וזהו 'שמש הכנסת'. וכן דרך התלמוד לקרות המתפלל לפני התיבה - 'שליח ציבור'. ושמש הכנסת - חזן".⁵

[3]. ה'אבודרהם' (שמונה עשרה) כותב: "וכתב ר"ת, שאין לשליח צבור להפסיק ולקרוא 'כהנים' דהוי הפסק בתוך התפילה, אלא הסגן של ש"ץ קורא" וכו'. וב'טור' (או"ח סי' תריט) כתב: "איתא ב'פרד"א' (פמ"ג), שצריך להעמיד אחד לימין ש"ץ ואחד לשמאלו, כדכתיב (שמות יז, יב) 'ואהרן וחור תמכו בידיו מזה אחד ומזה אחד'. ומזה נהגו להעמיד סגן אצל ש"ץ ביום הכפורים".

ה"חזן" הוא המכריז "תקיעה לבית הועד"!!

ז. "החזן" – "השמש" של 'מנורת המאור' ו'ספר המוסר', הינו ה"סגן" של 'אבודרהם', כוונתם כולם היא, כי לש"ץ אסור לו להכריז "כהנים" אבל "החזן" הוא המכריז. לכן ה"חזן" גם בנידונינו הוא המכריז: "תקיעה בבית הועד"! וכן מנהג הגבאים בבתי כנסיות תמיד, להכריז כל מיני הכרזות).

ביאור ה'אבודרהם' המסביר גם את 'מנורת המאור'

ח. בס' 'כתר שם טוב' (לרש"ט גאגין זצ"ל. ח"ו עמ' 158) מפענח את ה"רמז" ב'אבודרהם' וכותב: "ואני לא ראיתי מנהג זה שהוזכר בספרים אחרים. וגם אנחנו בני ספרד אינם נוהגים שהסגן אומר כן בשום ביכנ"ס במקום שהספרדים נחתים [= חוננים] שם. ונראה מדברי הרד"א, שמנהג חדש הוא שנתייחד בימיו, ממה שכתב 'ונהגו עתה'. ול"נ לתת טעם למנהג זה, משום כשיבנה בהמ"ק, וישבו הסנהדרין למקומם, בודאי ישבו ויתקעו ביום הראשון דר"ה כשחל בשבת. ולמען לא תשתכח מנהג התקיעה לעתיד. מכריז הסגן בקול: 'תקיעה בבית הועד'! ואני מצאתי שבית המקדש נקרא 'בית הועד'. וביטוי זה הובא במשנה (אבות א, ד) 'יהי ביתך בית וועד לחכמים'. שפירושו 'אסיפה', מקום שבו נאספים החכמים. וגם נקרא בהמ"ק, כמו שמצינו בירושלמי (נזיר ח, א), [ויביא קרבנותיו חציים], שלא תנעול תשובה מבית הועד"⁶. עכ"ל היכש"ט".

2. ספר 'העזר' - דברי הגנה על הרי"ף מהשגות רבינו הר"ה. הספר עצמו לא נמצא. ומוזכר בראשונים.

3. ל"מ לע"ע בעוד ראשונים עניין זה.

4. ראה גם ב'אנצ"ת' (ערך 'חזן').

5. ע"י בהערה קא שם ציון המקורות לזה.

6. וע"י רש"י סנהדרין (לא:).

ביאור נוסף

ט. לי נראה להוסיף, כי מש"כ ה'אבודרהם' "ונהגו עתה", הכוונה כך היא: תחילה הביא כי הרי"ף היה נוהג לתקוע בשבת בבית הוועד שלו. (ואולי נהגו כן בעוד מקומות בזמנו, כמובא לעיל). ובהמשך מספר ה'אבודרהם' כי בזמנו לא תקעו בשבת אפילו בבית הוועד. ומה שמפרש ה'אבודרהם' מהו "בית הוועד", כוונתו, "עתה" חוזרים אנו ל"בית הוועד" הראשון, שהוא בהמ"ק.

הפיוטים המובאים להלן נקראו בימיהם "פיוטי בית הוועד"

י. נותר לברר את עניינה ופשרה של הכרזה זו "תקיעה לבית הועד"! ע"י סגן הש"ץ:

להלן נצביע, כי נהגו בארץ ישראל ועוד - בתקופה שלפני כמעט אלף שנה - שני סוגי פיוטים לשבת שחל בראש השנה. א. פיוטים שנאמרו במקום שתקעו בו בשבת. ב. פיוטים שנאמרו בשבת במקום שלא תקעו.

יא. בשנת תשמ"ה, פורסם בא' מכתבי העת,⁷ פיוט עתיק מאד מתוך כתב-יד מהגניזה הקהירית, מפיטן ארץ ישראלי, פיוט המיועד לתפילת מעריב של ראש השנה החל בשבת. הוא קובע, כי הפיוט מתאר את המנהג לתקוע בר"ה החל בשבת ב"בית הוועד".⁸

בשנים לאחמ"כ נתגלו פיוטים נוספים מהגניזה ה"מספרים" על תקיעות ב"בית הוועד" בר"ה שחל בשבת. להלן מובאים הקטעים.

יב. יש אומרים, כי מנהג זה נתקיים בארץ ישראל ובכל מקום שנקרא 'ארץ ישראל' על-פי גבולותיה הרחבים (עד לפני כאלף שנה) שהיא התקופה המשוערת המאוחרת ביותר שבה נכתב הפיוט.

יג. לא נצטט כאן את כל הפיוטים אלא רק כמה שורות "המספרים" על מנהג התקיעה בשבת:

"פיוטי בית הוועד"

בשבת וראש השנה נשננה ונח[ננה]. חינוך שירות ותקיעות נחדש [בברנה]
מלך¹⁰ הזהיר בועד. שיהא תוקעים בבית הועד. בשבת וראש השנה
מלך חיזקם בלימוד. שיהא השופר קשור לעמוד. בשבת וראש השנה
מלך ברר לעדה. שלא יתקעו אלא בפני ראשי [העדה].¹¹ בשבת וראש השנה
מלך רחש שלא ימשך ביד. אבל ינתן פה בו והוא מגיד. בשבת וראש השנה
בשבת וראש השנה חיזק ושימעה. שלא יהיו בחוצה לארץ תוקעים תקיעה. שלשה שברים תרועה ותקיעה
אבל זכרים זכרם לקבעה. כהזכרת [גאולי] צוען מיכה מכה בקריעה
בשבת וראש השנה. קול שופר נשמע להללה. כתיקון המסור לסנהדרין גדולה¹²

7. 'תרביץ'. ע"י ר' עזרא פליישר ז"ל.

8. כמובא על הרי"ף הנ"ל.

9. בחרנו קטעים מפיוט זה המזכירים את "בית הוועד". כמובא לא באנו לפרש את הפיוט. אבל ראה ר"ע פליישר שם.

10. הקב"ה. וראה רע"פ שם.

11. דיינים.

12. ההשלמות בסוגריים הם ממני. י. נאה.

קטעים נוספים מפיוטי "בית הוועד" מכתבי יד מגניזת קהיר

יד. הפיוטים פורסמו בכתבי עת שונים, בזמנים שונים. בחרנו קטעים מפיוטים המזכירים את "בית הוועד".

קטע א - "טעם חוק נזהרו עדי עד נחת. ותרועה בגשתם להועד. ישבתו מתקוע בכל מקום מועד. משפילים יתקעו בבית ועד"

קטע ב - "זכר להנפיש. [...] עד לתוקעי [בבית] הועד. קול תרועה בהשמע בועדו. רחמיו יזכור ליודעי ס[ודו]"

קטע ג - "שופר היום מדירתינו יושבת. ובבית הועד נריע כחק משיבת" ¹³

"אומר החזן תקיעה בבית הועד"

טו. לאור דברי ה'אבודרהם' ובעקבותיו הקדמונים הנז', אנו משערים כי כל הפיוטים הללו נקראו בזמנם 'פיוטי בית הוועד'. וכוונת 'מנורת המאור' ו'ספר המוסר' היא כך: "אומר החזן" – היינו, החזן מכריז, כי אסור לתקוע, ולכן בואו ונאמר כולנו את פיוטי "בית הוועד"! ¹⁴

"לבית התקיעה להכריז"

טז. בחפירות מתחת לכותל המערבי מצאו לפני יובל שנים אבן גדולה, שבורה, עליה חרוטים המלים: "לבית התקיעה להכ[...]" היו כאלה שהשלימו את המלה האחרונה כך: להכ[ריז] או: להב[דיל]". נאמרו אז כמה השערות. יש שאמרו כי הכוונה למבנה מסויים שהיה בבית המקדש שם היו תוקעים להודיע על כניסת השבת ועוד, כמובא במשנה (סוכה ה, ה) ובמסכת שבת (לה: ועוד). בתוספתא (סוכה ד, ו) מובא: "כיצד ג' להבטיל את העם מן המלאכה, חזן הכנסת נוטל חצוצרת ועולה לראש הגג הגבוה שבעיר". וכו'. הממונה על תקיעות השבת הוא "חזן הכנסת". [ראה צילום בסוף המאמר].

יז. לי נראה כי הכוונה ל"בית הועד" - בבהמ"ק, היינו, "לשכת הגזית", שם ישבו בית דין הגדול. שם תקעו בראש השנה גם כשחל בשבת. והאבן הזאת כיוונה את המתפללים ל"בית הוועד", היינו "בית התקיעה". א"כ הכיתוב "להכריז", כוונתו, ששם היה חזן הכנסת מכריז "תקיעה בבית הוועד"!!

פיוטים 'המספרים' שאין תוקעין בשבת

קטע א. המובא במחזורים שלנו - "חכם חניטיו לתקע בזה חדש. יום זה אם יקרה בשבת קדש. זכרון תרועה מקרא קדש. טבעו אם בחל יבואכם. צו לתקע בכל גבולכם. יום תרועה יהיה לכם".

וקטעי פיוטים מן הגניזה בקהיר

קטע ב - "קרן בהשבתם היום למפקד. רטישתם כאם נפקדה תופקד"

קטע ג - "שופר קרן היום כהושבת. שפך ווכח פנגדו יושבת"

קטע ד - "רון עונג ותקע נוצרים"

קטע ה - "כשהוא חל בחול בשופר מסיימים. כשהוא חל בשבת זכרון תרועה שמים"

13. מוזר קצת, שאנו לא מוצאים במחזורים שלנו לר"ה שום פיוט "בית הוועד"?

14. זה דומה לחוה"מ סוכות בשבת, שאומרים את הפיוט: "אום נצורה כבבת".

הגדרת "בית הוועד" בנידונינו

יט. יש קושי מסויים בהגדרת "בית הוועד" בדברי חז"ל ובפיוטים בכמה מקומות, כי פעם הכוונה על ביהמ"ק ופעם מכוון על מקום התכנסות בית דין, וכן מקום אסיפת החכמים, בכל מקום ומקום.¹⁵

בעקבות המנהג לתקוע בשבת?

כ. ב'מחזור ויטרי' (סי' שמה) וביסידור רש"י (סי' רו) הביא: "נשאל נשאל מאת גור אריה, מפני מה תוקעים מוצאי יוהכ"פ קודם שיתפללו י"ח ויאמרו 'הבדלה' בחונן הדעת? והשיב: [א]. תקיעת שופר חכמה ואינה מלאכה (שבת קיז:), ואינו אסור לתקוע בשבת אלא משום דלא לטלטולי בר"ה לילך אצל בקי ללמוד אצלו סדר תקיעות (ר"ה כט:). והוצאת מרה"י לר"ה מלאכה גמורה היא. אבל בתקיעה אחת מוצאי יוהכ"פ, ליכא למיחש להכי, משום דבחדא תקיעה, לא צריך למיזל אצל בקי. [ב]. ועוד, שהרי תקעו בר"ה אתמול וזכור הוא בבקיעות התקיעות יפה. [ג]. והשופר מר"ה בבית הכנסת הוא עומד ואינו צריך להביאו ממקום אחר לשם".¹⁶ ובסי' 'מנהגים' (לר"א קלוזנר. הל' יוכ"פ) גורס: "והשופר בבהכנ"ס הוא שוכב". וכו'.

"שופר קשור לעמוד"

ביאור לשתי שורות ב"פיוט בית הוועד"

א. הבאנו לעיל את הפיוט שקראנו לו "פיוט בית הוועד". הפייטן מפיט: "שִׁיחַא שׁוֹפֵר קְשׁוּר לְעִמּוּד בְּשַׁבָּת וְרֹאשׁ הַשָּׁנָה". "מִלֶּךְ רַחֵשׁ שְׁלֹא יִמְשֹׁךְ בִּיד אֲבָל יִנָּתֵן פֶּה בּוֹ וְהוּא מְגִיד".

ב. חוקרי הפיוטים ממחנינו מתקשים להסביר שורות אלו. היכן מצינו הלכה ונוהג "משונה" כזה בחז"ל, שיש לקשור את השופר לעמוד, וכן על איזה "עמוד" מדבר הפייטן? ומה פירוש המלה "מגוייד"?

ג. ניתנו כמה פירושים: לפי אחד מהם, קשרו את השופר לעמוד, כדי לבטל את החשש של "שמא יטלנו בידו וילך אצל הבקי ללמוד ויעבירו ארבע אמות ברשות הרבים". (ר"ה כט:). זה גם משתלב עם המשך הפיוט: "שלא ימשך ביד". הפירושים האחרים רחוקים - בעינינו - מן הפשט ולכן לא נצטט אותם.

כוונת הפייטן ומקור דבריו ו"שופר קשור" - נמצא

ד. לנו נראה לבאר כוונת הפייטן עפ"י הטעמים המוזכרים ב'מחזור ויטרי', כי חז"ל התירו לתקוע ביוכ"פ שחל בשבת אבל רק ב"בית הוועד" והם: [א]. לפני כמה ימים תקעו בשופר והם כבר בקיאים, ולא יצטרכו לטלטל את השופר וללמוד מהבקי. [ב]. ב"בית הוועד" יושבים חכמי ישראל הבקיאים בתקיעות. [ג]. השופר "עומד" או "שוכב" (לגירסת ספר 'מנהגים' המובא לעיל) ואין חשש של טלטול השופר. (ר"ה כט:).

ה. כוונת הפייטן כך היא: הפייטן "שואל", למה הותר לתקוע בר"ה שחל בשבת רק ב"בית הוועד", איזה עדיפות יש ל"בית הוועד" על כל מקום אחר? ו"מתרץ" הפייטן, כי ישנם כמה טעמים להיתר זה: [א]. הרי כל איסור התקיעה הוא בגלל החשש "שמא יטלנו בידו" וכו'. אבל כשיש "בית הוועד" אין שום חשש שיטלטלו שופר ממקומו ל"בית הוועד", כי יש שופר הקשור לעמוד - שליד הבימה - שהוא מקום התקיעה - (או "עומד" או "שוכב"). א"כ "קשור" פירושו "נמצא". [ב]. גם חכמי ישראל יושבים שם ומשגיחים על הכל כאמור. [ג]. ממשיך הפייטן: לא זו בלבד, אלא השופר מוכן ומזומן לתקוע בו, ואין חשש שיעשו מלאכה מסויימת להכשיר את השופר לתקיעה, כי השופר כבר "מגוייד". "מגוייד" פירושו "חתוך".¹⁷ היינו, גם מקום הנחת פיו של התוקע חתוך ומהוקצע כנדרש.

הפייטן וודאי התכוון למשנה (ר"ה ד, א): "שופר של ר"ה, אין מעבירין עליו את התחום וכו' ואין חותכין אותו בין בדבר שהוא משום שבות ובין בדבר שהוא משום לא תעשה". ובגמ': "משום שבות - מגלא. לא תעשה - סכינא". רש"י (שם) מפרש: "ואין חותכין אותו - אם בא לתקנו, לא בדבר שהוא משום שבות כלי, שאין דרכו

15. עיי' בזה בסי' יטל אורות' (לר"ט טביומי זצ"ל. ח"יב. עמ' צב).

16. ראה 'אור זרוע' (ח"יב סי' רפא), ספר 'המנהגי' (הלי צום כיפור), 'כל בו' (סי' ע), תוס' (שבת קיד:) ו'אנצ'י' (ערך 'יוכ"פ').

17. משנה יבמות (טז, ג): "ראוהו מגוייד".

לחתוך בו שופרות, כגון 'מגלא' (=מגל'), דתיקון כלאחר יד הוא, ואין בו אלא משום שבות. **סכינא** - דדרכו בכך, והוי מלאכה גמורה". המדובר במשנה – לפי רש"י - הוא, בשופר העשוי מערב יו"ט, שלא נגמר תיקונו, וצריך עוד לחתכו בעוביו לעשותו דק כראוי. במקום הנחת פה, שיוכל התוקע לאחוז בפיו.

ו. מכאן יובן גם המשך הפיוט: "מלך רחש שלא ימשך ביד". היינו, השופר "נמצא" ב"בית הוועד" ואין צורך לטלטל - למשוך את השופר ממקום אחר ל"בית הוועד". מנגד, ר' עזרא פליישר מפרש: "קשירת השופר לעמוד, הבטיחה שהתוקע לא יעבירו ממקומו". סברה לא נכונה, כאמור.

"עמוד התפילה"

ז. ניתן גם לפרש, כי "קשור לעמוד", כוונתו ל"בימה" או ל"מגדל", ל"תיבה" ול"עמוד התפילה"¹⁸

ח. ברמב"ם (תפילה יא, ג): "ומעמידין בימה באמצע הבית כדי שיעלה עליה הקורא בתורה וכו', כדי שישמעו כולם". ובספר נחמיה (ח): 'ויביא עזרא הכהן את התורה לפני הקהל וגו' ויעמד עזרא הספר על מגדל עץ אשר עשו. (ובסוכה נא:): "בימה של עץ". וברמ"א (או"ח סי' קנ. וסי' תקפה, א): "ונוהגין לתקוע על הבימה, במקום שקורין בתורה". היינו, לפי ששם נשמע היטב, ואין חשש שישמעו קול הברה. וכן נהג מהרי"ל ועוד.

18. ראה 'אנצ"ת' (ערך 'בימה').

"לבית התקיעה להכ[ריז]"

האבן שנמצאה בחפירות למרגלות הכותל המערבי

[illegible]